

O'SMIRLARDA AGRESSIV XULQ-ATVORNING SHAKLLANISHI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7821102>

Subhiddinov Sayfiddin Qahramon o'g'li

Miyzamov Zubaydulla Eshmamat o'g'li

Primov G'anisher Abditalib o'g'li

O'zbekiston milliy universiteti Jizzax filiali 1-bosqich talabalari

Ilmiy rahbar: Sanaev Alisher Komilovich

Annotatsiya: *O'smirlik davri o'ziga xos murakkab davr bo'lib, aksar bu yosh vakillarida agressiv xulq-atvor kuzatilishi tabiiy holatga aylangan. Maqolada o'smirlik davrida agressiv xulq ko'rinishlarining tasnifi, korreksion imkoniyatlari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *agressiya, frustratsiya, ijtimoiy vaziyat, destruktiv motiv- lashtirish, oila, emotsional tanglik, «agressor», «qurbon».*

Abstract: *Adolescence is a complex period of its own, and aggressive behavior has become a natural condition in most of the representatives of this age group. The article describes the classification of aggressive behavior in adolescence and the possibilities of correction.*

Key words: *aggression, frustration, social situation, destructive motivation, family, emotional tension, "aggressor", "victim".*

KIRISH

Aggressiya va agressiya muammosi uzoq vaqt davomida ijtimoiy psixologiyaning asosiy masalalaridan biri bo'lgan. O'tgan asrning o'rtalaridan boshlab o'smirlardagi tajovuzkor xatti-harakatlarning faol tadqiqotlari o'tkazildi. Ayniqsa, bu muammo hozir juda muhim. O'smirlar o'rtasida tajovuzkor tendentsiyalari o'sish so'nggi yillarda yoshlar jinoyatchilik, ayniqsa o'smir jinoyatlari oshdi. O'smirlarda agressiv xulq-atvorning kelib chiqishi juda dolzarb masala hisoblanadi. Inson agressiyasi ko'rinishlarining turli-tuman va tubsizligidan kelib chiqib, mazkur xulq-atvorni o'rganishda D.Bass tomonidan taklif etilgan konseptual ramkalar bilan chegaralanish juda foydali ekanligi bilan ayon bo'ldi. Uning fikricha, agressiv harakatlarni uchta shkalaga asoslangan holda tasvirlash mumkin. jismoniy, verbal, aktiv-passiv va to'g'ri-egri o'smirlarda agressiyaning kelib chiqishi, oilalarda o'z otasi yoki onasining mehr-oqibatidan bebahra o'sayotgan va adolatsizlikka uchrash natijasida turli xil jinoyatlarga qo'l urish kabi illatlarning namoyon bo'lishi. Ba'zi oilalarda esa ota-ona va farzand o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ijobiy psixologik iqlimda emasligi achinarli holdir. Aksariyat ota-onalar o'z farzandlarini tarbiyaga chaqirishda g'amxorlik, mehribonlik, sabr-toqat, mehr kabi hislatlar bilan yondashish o'rniga, kuch bilan, ayniqsa jismoniy jazo usuli bilan tasir o'tkazadilar. O'z navbatida bu kabi xatti-

harakatlar o'smirlarda agressiv xulq-atvorning shakllanishiga zamin bo'ladi. Agressiyaning odatiy namoyishlari quyidagilar hisoblanadi. nizo chiqarish, bosim o'tkazish, majburlash, tilining yomonligi, negativ baholash, hamla qilish yoki jismoniy kuchni qo'llash bo'lsa, yashirin shakllari aloqadan qochish, kimgadir zarar yetkazish maqsadiga befarqlik, o'ziga ziyon yetkazish va o'z joniga qasd qilish kabilarda namoyon bo'ladi. Agressiya boshqa tirik jonzotga u buni istamagan vaziyatda haqorat yoki ziyon yetkazishni maqsad qilib qo'ygan fe'l-atvorning har qanday shakli degan ta'rif qabul qilingan. U agressiyaga emotsiya, motiv yoki ko'rsatma sifatida emas, balki fe'l-atvor modeli sifatida qarashni taqozo etadi. Bu muhim fikr ko'plab chalkashliklarni tug'diradi. «Agressiya» atamasi kop hollarda g'azab kabi salbiy his-tuyg'ular, haqorat qilish va ziyon yetkazish kabi motivlar, hatto irqiy va etnik xurufot bilan assotsiatsiyalanadi. Agressiv xulqning shakllanishi, kuchayishi va namoyon xulqning shakllanishi, kuchayishi va namoyon bo'lishi ko'pincha ijtimoiy muhit bilan bog'liq holda yuz beradi. Shaxsning o'ziga qaratilgan tajavuzkorlik, «autoagressiya» (bunday holat shaxsdagipatalogik o'zgarishlarning ko'rsatgichi bo'lib xizmat qiladi)deb ataladi. O'z joniga qasd qilish, o'ziga tan jarohati yetkazish autoagressiyaning ko'rinishidir. G'arbdagi ayrim mafkuraviy mazrkazlar jahondagi yosh rivojlanish yo'liga kirgan mamlakatlarga information ussullarda tazyiq o'tkazish orqali o'zining agressiv xulqini namoyon etmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'smirlarga individual yondoshishining eng murakkab sharti, ularning psixologik xususiyatlarini mukammal bilishdir. Aks xolla, individual yondoshish haqidagi xar qanday gap quruq safsata bo'lib qoladi. Shaxsni chuqur va xar tomonlama bilish uni alohida ajratilgan individ sifatida emas, balki jamoa bilan aloqada bilish demakdir. O'smirni o'rganishning quyida gap boradigan barcha tamoyillari ajralmas va o'zaro bir-biri bilan bog'liqdir. Ular kuyidagilardan iboratdir:

Birinchidan: o'smirning individual xususiyatlari ko'p sonli va xilma-xil bog'lanish va munosabatlar sistemasida bog'likdir. Bu o'smirning biror-bir xususiyati yoki xarakter xususiyati xam o'z-o'zidan namoyon bo'la olmaydi va qayd etilmaydi. Masalan, o'smirmga o'tkir va sinchkov aklni payqaymiz. Lekin agar biz uning aqli (bilimiga qaratilganligi, qizikishi) nimaga yo'naltirilganligini, uning sinchkovligi kasbini egallashda namoyon bo'lish-bo'lmasligini, uning o'quvchilar bilan o'zaro munosabatiga ta'sir etish-etmasligini va xokazolarni biz bilib olmasak. bu xususiyatning axamiyati qolmaydi. Yoki, o'smirni irodasiz deb xisoblaydilar. Biroq umuman ruxi sog'lom kishi irodasiz bo'lmaydi. Demak, u qandaydir muayyan vaziyatda, faoliyatning turlarida, muayyan kishilar bilan muomalada irodasiz bo'ladi. Qachon, qayerda, qanday kishilar bilan?

Ikkinchidan: bu prinsip - tamoyil - obyektivlik. Inson haqida, hatto o'ta tajribali mutaxassis bo'lmasin, qandaydir bir kishining fikriga karab xulosa chiqarib bo'lmaydi. Axir har qanday sharoitda ham uning fikri shaxsiy, kolaversa, xato xam bo'lib, chiqishi

mumkin. Pedagogik psixologik tajribali pedagog talaygina shunday xollarnigina biladi. Kishini to'g'ri tushunish uchun u xaqdagi fikrlarni lekin uni yaxshi biluvchi kishilarning fikrlarini qiyoslab ko'rish kerak. Bu ishini o'smir xaqidagi fikrlari anchagina asosli bo'lgan kishilar - uning ota-onalari, o'qituvchilari, do'stlari kilishi lozim. Biroq o'smirni o'rganishning obyektivligi u xaqdagi fikrlarni qiyoslash bilan cheklanmaydi. Uni xulq-atvor va faoliyatning turli xil sharoitda bilish va tushunish muhimdir. O'smirning turli kishilarga bo'lgan munosabatiga berilgan baho o'ta axamiyatli ekaligini ko'shib qo'yamiz, xolos. Bu munosabat bir xilmi, barqarormi yoki tanlab kilinadimi? Masalan, u xammaga xam xurmat bilan munosabatda bo'ladimi yoki fakat o'zi bog'liq bo'lgan kishilargaginami? Hammaga va xar qanday sharoitda dadilmi yoki kuchliroq kishi qo'llab-quvvatlagan sharoitdagina dadilmi? Kishi xaqida uning mexnat mahsuliga karab ko'prok narsani bilib olish mumkin. O'smir uchun mehnat mahsuli bu umumiy ta'lim va nazariy predmetlardan yozma ishlar, chizmalar, rasmlar, ishlab chiqarish praktikasi maxsuli, ko'lda yasalgan turli narsa va boshqalardir. Nihoyat, o'smirning so'zi bilan hatti-xarakatini solishtirib ko'rish juda muxim xisoblanadi. Odatda prinsipli, saranjom, irodali, muayyan maqsadni ko'zlagan, shakllangan xarakterli kishining so'zi bilan ishi bir bo'ladi. Bordi-yu kishining so'zi boshqa-yu, ishi boshqa bo'lsa, uning sababini: yuz bergan sharoit tufaylimi, kishining tartibsizligidanmi, turmush tajribasi yo'qligidanmi, irodasizligidanmi yoki boshqa sabab bilan bog'liqligini aniqlash kerak.

Uchinchidan: uchinchi tamoyil - ulg'ayishni o'rganishning dinamikligi. Inson umr bo'yi o'zgarib boradi. Yosh ulg'ayadi. Yosh ulg'aygan sari o'zgarish, asosan, sustlashadi, kamroq seziladi, albatta jismoniy, ba'zi xollarda esa ruhiy xolatdagi o'zgarish juda jadallik bilan ro'y beradi. Ochilgan yangi ijobiy potensialdan foydalanish va muqarrarlashib borayotgan kamchilikka nisbatan o'z vaqtida chora ko'rish uchun bu o'zgarishni ko'ra bilish o'ta muhimdir. O'smir haqida yagona va bir umrga qayd etilgan fikr bo'lmasligi lozim. Afsuski, ba'zan amalda aynan tarbiyasi qiyin o'smirlarga nisbatan shunday holga duch kelamiz.

To'rtinchidan: to'rtinchi prinsip tamoyil o'rganishning dialektikasidir. Pedagog o'smirning muxim asosiy sifatlariga ko'ra bilish, ularni tasodifiy, ikkinchi darajali, barxam topayotgan sifatlardan ajrata bilishi, ukuvchi shaxsidagi karamaqarshiliklarni seza bilishi xamda ularni hal kilishning pedagogik maksadga muvofik yo'llarini dasturlashtirishi lozim. Eng muxim sifatlarning rolini oshirishga yo'l qo'ymaslik kerak. Ancha sezilib turgan narsa emas, balki o'smirning kelgusida o'sishi va tarbiyasida axamiyatli, istikbolli bo'lgan narsa muximdir. Pedagogik jihatdan o'z xoliga tashlab ko'yilgan o'smirlar orasida o'zining tor muhiti: oiladagi axloqsizlik muxiti boshka eng yaqin tevarak-atrofdagilarning salbiy ta'siriga berilgan yoki ta'sirini xali xam boshdan kechirayotganlar oz emas. Tabiiyki, bunday o'smirni kuzatib borishni boshlagan ishining eng avvalo, uning kamchiliklari kurinadi. Ularni, albatta ko'rish va bilish kerak. Birok shaxsning ijobiy, istikbolli jihatlariga kura bilishning axamiyati xam kam

emas. chunki uni kayta tarbiyalashga oid barcha, ishni mana shu jihatlariga tayanib ko'rish zarur.

Beshinchidan: beshinchi prinsip-tamoyil o'smirlarni o'rganish doirasidan chikib, xam o'smirni urganish, xam unga tarbiyaviy nuqtai nazardan yondoshish prinsipitamoyili xisoblanadi. Bu pedagogik optimizm prinsipi-tamoyili bo'lib, umuman, tarbiyada juda muxim, kayta tarbiyalashda esa ikki hissa axamiyatlidir.

Oltinchidan: oltinchi prinsip-tamoyil o'rganish professionalizm ya'ni o'smir psixologiyasini chuqur bilish va uni to'g'ri tushuna bilishdan iborat.

Hech qanday ijtimoiy faoliyatda odamzodning o'z-o'ziga ishonchi tarbiya ishidagidek namoyon bo'lmaydi. Hayot tajribasi, pedagogik praktika va o'smirlar bilan muomala ularni tushunishda juda katta yordam beradi, albatta. Lekin bu psixologiya va pedagogikani chuqur o'rganish zaruriyatini sira inkor etmaydi. Ilmiy texnika revolyusiyasi asrida odamlar bilan ishlashda fakat sog'lom fikr va intuisiyaga (yaxshi) tayanib kuya kolish mumkin emas. Yettinchidan, nixoyat o'rganishning yettinchi prinsip-tamoyili, maksad ko'zlaganlikdir. O'smirni o'rganish umumiy tarzda uch vazifani hal etishni ko'zda tutadi: o'smirni o'kitish va tarbiyalash uchun uning eng qulay xususiyati va imkoniyatlarini aniklash, uni o'qitish va tarbiyalashda foydalanadigan vositalarning samaradorligini baholash. O'smirlar bilan olib boriladigan ishning barcha bosqichlarida bu vazifalar pedagog uchun har xil ahamiyat kasb etadi. Ishning birinchi bosqichi (asosan, birinchi o'kuv yilining birinchi yarmi)da o'kituvchilar o'smirlar hakida dastlabki umumiy tasavvur xosil kilib olishlari lozim. Buning uchun ular o'smirlarning shaxsiy delosi, uning oilaviy turmush sharoiti va tarbiyasi bilan tanishadilar, u bilan xamda ota-onasi bilan suxbatlashadilar, uning hatti-harakatini (xulq-atvorini) kuzatadilar. O'smirlik yoshining psixologik xususiyatlari alohida namoyon bo'lgan sharoitlarda ular «O'smirlar kompleks»i va umr bilan bog'lik bo'lgan xulq-atvor buzilishi zsa "pebertash krizis" degan nom oldi. Ushbu davrning umumiy xususiyatlari sifatida jilovlanishi qiyin bo'lgan kuvnoklikdan xafalikka va boshqa turli sifatlarni dambadam o'zgarib turishini ko'rsatib o'tish joiz. Shu nuqtai nazardan o'smirlik shaxs xarakterining bazasi sifatida tashvishli davr hisoblandi. Shaxsning intellektualligi, qobiliyati, qizikishlari, dunyoqarashi va boshqa komponentlari jismoniy barkamollikka yetishganidan keyin ham davom etaveradi. Xarakter asosan aynan o'smirlik davrida shakllanib, keyinchalik favquloddagi ta'sirlar yordamida ayrim o'zgarishlarga ega bulish mumkin.

O'smirlik davriga xos bo'lgan muayyan ya'ni, o'smir xulq-atvorining, muhitning ayniqsa yaqinlarining o'zaro ta'siriga bo'lgan xulq-atvor reaksiyasi xam muxim ahamiyat kasb etadi.

O'smirlarda agressiv xulq-atvorning kelib chiqish sabablari

1. *Nosog'lom oila muhiti.* Ba'zi oilalarda ota-ona bilan farzand o'rtasidagi munosabatning ijobiy psixologik iqlimda emasligi, farzandlar o'rtasidagi kelishmovchiliklar, oiladagi mojarolar, nizolar.

2. *Tengdoshlar guruhi*. Bolalar oiladan tashqarida o'z tengqurlari, sinfdoshlari bilan bo'lgan munosabatda ham agressiv xatti-harakatlarni o'zlariga singdiradilar. Ko'pgina hollarda bolalar tengdosh do'stlarining xatti-harakatlarini kuzatgan holda o'zlarini agressiv tutishga urinadilar. Haddan tashqari agressiv bolalar esa o'z tengdoshlari orasidan siqib chiqariladi. Bunday bolalar o'zini xo'rlangandek his qilib, o'zi kabi agressiv bolalar guruhidan joy topadilar. Bu esa muammo ustiga muammo tug'diradi.

3. *Ommaviy axborot* Bugungi kunda bolalarning agressivligini kuchaytirishga ta'sir etayotgan eng kuchli quroldir, degan fikr keyingi paytlarda ko'pchilik tomonidan e'tirof etilmoqda. Shu o'rinda oynai jahon orqali namoyish etilayotgan turli jangari filmlar, ko'rsatuvlar ham bolalarda agressiv xususiyatlarning tarkib topishiga ta'sir qilayotganligi mutaxassislar tomonidan qayd etilmoqda. Bu borada internetning ta'siri ham o'ziga xosligi inkor etib bo'lmaydigan haqiqatdir. Maktab bolalari internet orqali o'zining yosh va psixologik xususiyatlariga mos kelmaydigan ma'lumotlar bilan tanishmoqda, jangarilikni, agressiyani targib etuvchi, shakllantiruvchi turli xil o'yinlarni o'ynash orqali o'zlarining ongosti sohasida agressiv xulqning shakllanishiga sabab bo'lmoqdalar. Agressiv xulq-atvorli o'smirlar bilan olib boriladigan psixokorreksion ishlar.

- a) O'ziga ijobiy baho berishga o'rgatish, xavotirlik darajasini kamaytirish
- b) o'zining va o'zgalarning emotsiya va tuyg'ularini anglashga o'rgatish, diskruktiv emotsiyalarni nazorat qilishni rivojlantirish;
- c) o'ziga va atrofdagilarga ziyon yetmaydigan gazabni chiqaruvchi usullarga orgatish, muammoli vaziyatda bola xulq-atvorida konstruktiv reaksiyalarga orgatish va distruktiv elementlarni bartaraf etish;
- d) ota-onalar, pedagoglar bilan konsultatsiyalar (bolalardagi agressiyani bo'rttiruvchi omillarni kamaytirishga qaratilgan) o'tkaziladi.

Banduraning bixevioristik nazariyasi Tajovuzkorlik vosita orqali o'zlashtiradi; Biologik omillar (masalan, gormonlar, asab tizimi; o'zlashtirish masalan, bevosita tajriba, kuzatish). Tajovuzkorlik yuzaga keltiriladi; Namunalarning ta'siri ostida (masalan, qo'zgatish, diqqat). Ekologik yondashuv Z.Freyd nuqtai nazariga o'xshash bo'lgan agressiyaga evolutsion yondashuv tarafdori K.Lorens tadqiqotlarida yangicha mazmun kasb etdi. Lorensning fikriga ko'ra, tajovuzkorlik barcha jonzotlarda bo'lgani kabi, insonda ham mavjud bo'ladi. U yashash uchun kurash instinktiga asoslanuvchi agressiv energiya organizmda uzoq vaqt davomida muntazam yig'ilib borib, uzluksiz ravishda, qo'qqisdan paydo bo'ladi deb hisoblagan. Shu tariqa, aniq tajovuzkor xatti-harakat quyidagi ikkita vazifani bajarish natijasida yuzaga keladi:

1. Jamlangan tajovuzkor energiyaning miqdori;
2. Agressiyani bo'shashini yengillashtiruvchi stimullarning mavjudligi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, agressiyani yuzaga chiqarishning asosiy sababi bu frustrasiya. Frustrasiya - bu maqsadga erishishga xalaqit qiluvchi barcha to'siqlardir. Agar shaxsning maqsadi kuchli motivasiyalangan bo'lsa va u maqsadining amalga

oshishidan qoniqish olishni kutayotgan bo'lsayu, uning bu istagi to'siqqa uchrasa, bunday holatda frustrasiya yanada kuchayishi mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. «Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori». O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida so'zlagan nutk 1997.

2. Uzbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. 1992. 3. Boboyev X.B., A.X.Saidovlar umumiy taxriri ostida. «Uzbekiston Respublikasi Konstitusiyasini o'rganish». «Uzbekistan» nashriyoti Toshkent-2001.

4. Beshcheva S.A. «Сложный мир подростка». Sverxtovska 1984.

5. To'laganova G.K. «Yosh davrlari va pedagogik psixologiya kursi buyicha tarbiyasi «qiyin» o'smirlar psixologiyasiga metodik kursyamatlar»-

6. Fayziyev Ya. M. «Umumiy va tibbiy psixologiya». Toshkent Abu Ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti 2000.

7. G'oziyev E. G. «Tarbiyasi «Qiyin» o'smirlar psixologiyasi». Lektorga yordam. Toshkent-1984.